

La frontera del Penedès al segle x vista des del Castellvell de la Marca

Jordi Gibert Rebull¹, Ramon Martí Castelló²

© dels autors

Rebut: 1/8/2025
Acceptat: 4/9/2025
Publicat: 4/12/2025

Citació recomanada: GIBERT REBULL, Jordi; MARTÍ CASTELLÓ, Ramon (2025). «La frontera del Penedès al segle x vista des del Castellvell de la Marca». *Treballs d'Arqueologia*, 28, 123-145. <<https://doi.org/10.5565/rev/tda.187>>

Resum

El Penedès va ser, durant tot el segle x, part de la frontera sobre la qual es va expandir el comtat de Barcelona, tot fent retrocedir l'àrea d'influència d'al-Àndalus. No va ser un procés lineal, sinó que va estar marcat per les relacions de força entre els diversos agents, que fluctuaren entre la guerra i la diplomàcia. El castell de Castellví de la Marca fou protagonista i escenari principal d'aquests fets, en mans al capdavant del llinatge dels Castellvell, els membres del qual foren personatges sovint molt propers als comtes, fins al punt de representar-los en ambaixades davant del califa cordovès. L'anàlisi arqueològica del castell permet proposar una seqüència que s'inicia amb la construcció d'una torre talaia com a iniciativa contra els primers avenços barcelonins, que segueix, durant el mateix segle x i els primers anys del segle xi, amb la conformació d'un castell comtal fronterer i que, finalment, acaba amb el declivi i l'abandonament de la fortificació un cop entrat el segle xii.

Paraules clau: torre; castell; al-Àndalus; ceràmica; conquesta; aula

Abstract. *The Penedès border in the 10th century viewed from the Castellvell de la Marca*

Throughout the 10th century, the Penedès region was part of the border that marked the expansion of the Counts of Barcelona as they pushed back the area of influence of al-Andalus. It was not a linear progression, but one subject to the power dynamics between the various agents, which swung between diplomacy and war. The castle of Castellví de la Marca was one of the key locations of these events. It was ruled by the Castellvell dynasty, whose members were often very close to the Counts of Barcelona, to the point of representing them as ambassadors to the Caliph of Cordoba. Archaeological analysis of the castle suggests that construction began with a watchtower to defend against the initial advances from Barcelona, followed, during the 10th century and the early years of the 11th century, with the construction of a border

1. Arqueòleg (projecte ENALFE, UAB). jgibertr@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6753-6019>

2. Universitat Autònoma de Barcelona. ramon.marti@uab.cat, <https://orcid.org/0000-0003-3887-2165>

castle to defend the Counts of Barcelona and eventually the decline and abandonment of the castle in the 12th century.

Keywords: tower; castle; al-Andalus; pottery; conquest; hall

1. Introducció

Des dels seus 465 metres d'alçada sobre el nivell del mar i per sobre de 200 metres de cingleres i dràstics pendents, les ruïnes de l'antic Castellvell de la Marca —avui conegudes com el Castellot— contemplen la plana penedesenca, que s'estén als seus peus. La seva ubicació permet observar de manera directa i immediata el segment penedesenc de la Depressió Prelitoral, per on discorre el principal eix de comunicacions de la riba mediterrània i una derivació principal cap a la vall de l'Ebre i l'interior peninsular. Des del Castellot, per tant, es poden controlar les principals comunicacions entre les ciutats de Barcelona i Tarragona, però també d'altres en direcció a Lleida. Des del cim s'obté una visió contínua d'aquest corredor des del massís del Garraf i Montserrat fins als turons d'Albinyana i, encara més lluny, des del Montseny fins a les muntanyes de Prades. En els dies més clars s'albiren tant els Pirineus com, fins i tot, l'illa de Mallorca. Pas natural, com deïem, entre les ciutats de Barcelona i Tarragona, el

Penedès va estar molt vinculat a aquesta darrera ciutat en època romana, mentre que, posteriorment, va assumir un rellevant paper fronterer ja des d'inicis del segle ix, una situació que es va mantenir durant tot el segle x, durant el qual fou incorporat al comtat de Barcelona, i fins ben entrat el segle següent, quan la frontera es va anar allunyant paulatinament vers Tarragona i el seu camp.

Les excavacions dutes a terme fins ara al cim del turó han tret a la llum un jaciment complex, en el qual se succeeixen les construccions, els abandonaments, els espolis i les reocupacions³ (figura 1). Òbviament, les fases més mal conegudes són les més antigues, amb estructures que no han perdurat i els materials de les quals foren de ben segur reutilitzats. S'hi distingeixen, com a horitzons més reculats, una ocupació de l'edat del bronze i una de posterior d'època republicana, reconegudes sobretot a partir de materials acumulats de manera sobreposada a l'interior de les nombroses esclertes que presenta la roca calcària que aflora per tot el cim. La presència romana, però, esdevé molt més

3. L'estudi arqueològic del castell es va iniciar l'any 2016 amb les primeres prospeccions i s'ha desenvolupat amb la participació de l'Ajuntament de Castellví de la Marca, que promou la restauració del conjunt, i del nostre equip de treball. Les excavacions s'han dut a terme tant en el marc de la restauració del castell per part de les empreses Arquepec (any 2018) i Catarqueòlegs (anys 2020, 2021, 2024 i 2025) com per iniciativa del nostre equip de recerca a la plataforma inferior (anys 2017 i 2022). Excavat el castell gairebé completament, la seva restauració i condicionament es troben encara en curs. Un article de síntesi sobre l'evolució de la fortificació i els seus precedents ha estat publicat recentment a la revista *Arqueologia y Territorio Medieval* (Martí et al., 2024b), mentre que d'altres publicacions parcials també han vist la llum darrerament o ho faran en breu (Martí et al., 2024a; Gibert et al., 2025; Gibert i Martí, en premsa).

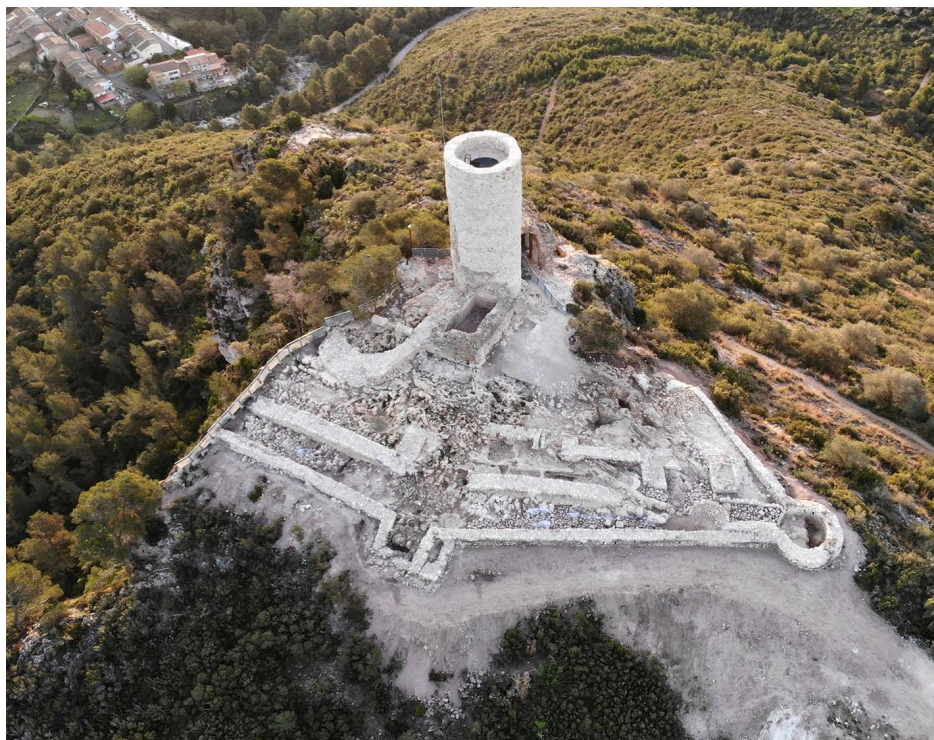

Figura 1. Vista aèria del castell de Castellví de la Marca des del nord-oest (Arqueòlegs.cat).

evident vers els segles II i III dC, amb la detecció, en aquestes mateixes esclètxes o dispersos en nivells posteriors, de fragments de ceràmica de cuina africana i, en menys quantitat, de *terra sigillata* hispànica. Aquests materials s'acompanyen de produccions comunes oxidades, principalment gerros, ampolles i altres recipients, així com de fragments de *tegula*, *imbrex* i *dolium*. Cal pensar, per tant, i malgrat que no s'hagi conservat, que en aquest moment degué existir algun tipus de construcció coberta al cim del Castellot, potser en el mateix lloc que més tard va ser ocupat per la torre talaia.

Al voltant d'aquesta última es va desenvolupar el castell dels segles X i XI, amb

l'edifici de la capella de Sant Miquel, potser en origen una aula d'habitatge i representació, i amb les successives muralles i les construccions que s'hi adossaven. Pràcticament desocupat el castell durant el segle XII, la construcció d'una nova fortificació a la segona meitat del segle XV, versemblantment en el marc de la guerra civil catalana (1462-1472), va suposar l'arrasament de bona part de les estructures anteriors, així com la reforma i la reutilització d'alguns dels edificis del nucli inicial del castell (Gibert et al., 2025) (figura 2).

En aquestes línies volem centrar l'atenció en la fundació i el desenvolupament de la fortificació altmedieval en el marc del que va ser un dels principals es-

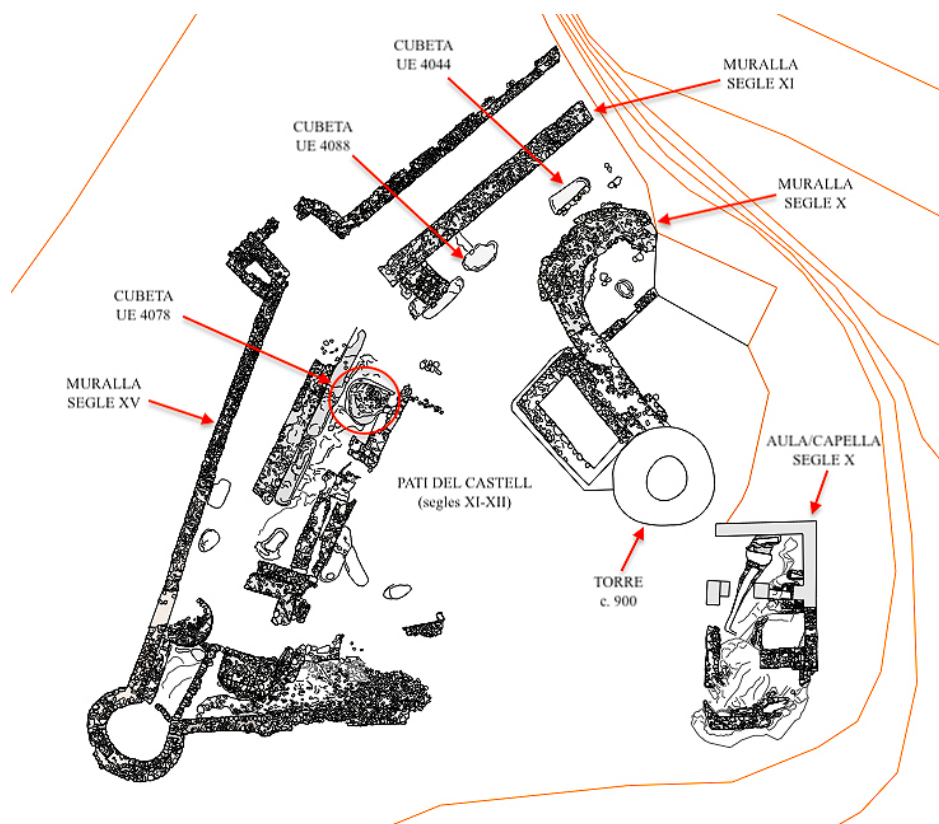

Figura 2. Planimetria del jaciment del Castellot de Castellví de la Marca (campanyes 2018, 2020 i 2021) (J. Gibert i A. Cubo), amb indicació dels principals elements esmentats en el text.

país fronterers entre l'emirat cordovès, posteriorment califat, i el comtat de Barcelona, sota l'òrbita carolíngia primer i més tard regit autònomament pels comtes del país. Amb aquest objectiu es revisaran i se seqüenciaran els diferents elements arquitectònics i les fases arqueològiques identificades, tot provant d'establir la seva eventual relació amb les informacions que ens proporcionen les fonts àrabs i llatines⁴.

2. La torre talaia i el context problemàtic de la seva construcció

La torre circular que presideix el cim del Castellot constitueix l'edifici conservat més antic de tot el conjunt, si bé ha estat reconstruïda recentment en bona part. Obra de maçoneria irregular enlluïda i de 5,5 metres de diàmetre, el seu basament massís s'assenta sobre el punt més alt de la muntanya, on la roca fou degudament

4. S'ha dut a terme un primer assaig sobre aquesta temàtica en un article de propera publicació (Gibert i Martí, en premsa) que prenem com a base del present treball.

condicionada i es varen reblir les diverses esclerxes a la roca amb terres aportades que integren multitud de petits fragments de ceràmica romana. L'excavació del seu interior no ha reportat cap material significatiu, atès l'ús de la superfície del basament de morter fins èpoques ben recents. A l'exterior immediat, els treballs tampoc han proporcionat gaires informacions, per tal com la roca aflora en bona part del seu perímetre; això no obstant, sí que han permès determinar clarament la seva anterioritat respecte d'estructures, nivells i materials que cal situar amb claredat, com en endavant detallarem, en el segle x.

Sense que, de moment, puguem disposar de datacions absolutes directes per a la torre, potser s'hi pot relacionar l'existència d'una cubeta de pastar morter (UE 4078) situada a una dotzena de metres a l'est (figura 3). Coberta per nivells associats a la muralla comtal construïda vers el canvi de mil·lenni, la datació d'un carbó contingut en el morter de la paret ha proporcionat resultats amb uns màxims de probabilitats a finals del segle ix o vers la meitat del segle x⁵. Es tracta, per tant, d'una datació amb una càrrega d'ambigüitat considerable, si el que pretenem és discernir si la fundació de la torre és una iniciativa prèvia o posterior a

Figura 3. Detall de la cubeta de morter 4078 amb el darrer rebliment de blocs i morter de calç (J. Gibert).

5. CNA-6588: 1150 $\pm$ 30 BP (IntCal20). Calibrat a 2 sigmes (95%): 775-789 AD (0.082818); 823-980 AD (0.898537); 981-990 AD (0.018645). El calibratge mitjançant el programa OxCal ofereix els resultats següents: un 68,3% de probabilitats entre 776-784 (4,8%), 834-846 (5,4%), 876-901 (17,7%) i 916-974 (40,3%); un 95,4% de probabilitats entre 773-789 (7,5%) i 824-988 (88,0%). El diagrama, de fet, mostra una concentració de probabilitats en els segments 880-900 i 920-950.

la conquesta comtal del sector on s'alça el Castellot, que, com veurem, es devia produir en algun moment de les dècades de 920 o 930.

Els materials continguts en els nivells de rebliment de l'esmentada cubeta poden aportar alguna llum referent a això. Aquí hi predominen les ceràmiques de cocció reduïda i neutra —restes de diverses olles, dues cassoles, un gibrell i una tenalla—, tot i que també s'hi han recuperat uns altres elements significatius, com ara un fragment de safa o *ataifor* de pasta rosada i amb vidrat verd a l'interior o una nansa oxidada amb depressions que podria correspondre a un gerro (figura 4). Els paral·lels d'aquest tipus de peces en aquestes cronologies són clarament fo-

rans i han de buscar-se sens dubte a al-Àndalus, on destaquen les produccions almerienques de Baġġāna (Petxina) corresponents als primers nivells d'aquesta important base portuària, d'entre finals del segle ix i els inicis del califat (Castillo i Martínez, 1993). Més propers, són destacables també les concomitàncies amb els materials del fortí emiral del Tossal de la Vila (la Serra d'en Galceran, la Plana Alta), si bé el seu horitzó cronològic seria una mica més antic (Negre et al., 2020).

Malgrat la coincidència genèrica entre datació i materials, cal reconèixer que l'ambigüitat cronològica es manté; a la vegada que la desvinculació física entre la torre i la cubeta, tot i la seva proximitat, tampoc permet concloure una relació

Figura 4. Materials ceràmics procedents del rebliment de la cubeta UE 4078 (R. Martí).

ineludible entre tots dos elements. En aquest punt, i a l'espera d'eventuals datacions absolutes de components de la torre, és la relació entre les diverses construccions i les datacions corresponents les que ens empenyen a atribuir-li una cronologia primerenca, per tal com l'aula i la primera muralla, elements clarament posteriors, disposen de datacions de ple segle x, de tal manera que la torre difícilment podria haver estat construïda amb posterioritat a les primeres dècades d'aquell segle. Preveiem, per tant, que la torre, amb funcions innegables de talaia, es degué aixecar en algun moment de finals del segle ix, probablement en el context marcat pels primers avenços comtals més enllà del Llobregat. Sense altres estructures defensives o residencials que es puguin vincular al període andalusí, la seva funció de talaia devia menester la presència d'una mínima guarnició de manera continuada.

L'escenari en què es devia aixecar la torre correspondria, per tant, a la transgressió per part dels comtes barcelonins dels límits que, de manera més o menys estable, s'havien mantingut des de la presa de Barcelona per part dels carolingis l'any 801 i els fracassats intents posteriors de conquerir Tortosa (Negre i Suñé, 2019) i, especialment, des de la revolta d'Aissó de l'any 826, que va deixar Barcelona en una situació molt precària durant dècades (Gibert, 2018b: 173-175). Aquesta situació es va veure alterada en els darrers anys del segle ix i els primers del segle següent, quan el comte Guifré i els seus descendents assumiren el control de Barcelona i endegaren uns primers moviments expansius. És ben significativa la coincidència amb les tribulacions de la *fitna* andalusina, protagonitzades, a la Frontera Superior, per poderosos llinatges que pretenien, en aquells anys de feblesa del poder central,

estendre el seu poder sobre ciutats i territoris. Així, els Banū Qasī, que havien arrabassat feia pocs anys la Barbiṭāniya i probablement també Lleida als Banū Ḥalaf, competien per l'hegemonia a la regió amb els Banū al-Ṭawil d'Osca, tots d'origen convers, a la vegada que els àrabs Banū Tuġīb aconseguïen el poder a Saragossa l'any 890 (Sénac, 2010; 2000: 94-103; Gibert, 2018b: 175-182). Pel que fa a la ciutat de Tortosa, va romandre, pel que sabem, obedient a Còrdova, governada per personatges propers a l'entorn omeia àdhuc en aquest context de fragilitat del poder emiral (Negre, 2020: 403-406).

Aquest context fou sens dubte aprofitat pels comtes per estendre la seva influència sobre els districtes immediats als seus dominis, on el control per part de les autoritats andalusines devia ser més aviat precari, tot i que algunes iniciatives foren aparentment més ambicioses, com ara l'atac fracassat contra Lleida de l'any 270H (883-884) per part del «senyor de Barcelona», de qui no es precisa la identitat, registrat per Ibn al-Aṭīr i Ibn Ḥaldūn (Millàs, 1987: 134-135). Fou llavors que el comte Guifré promogué la incorporació als seus dominis de les terres interiors de l'actual Catalunya, començant per Osona, en referència a la qual els primers documents d'arxiu delaten la presència de diversos castells a partir de la dècada de 880, en paral·lel a la situació crítica que tenia lloc a la Frontera Superior i que, per aquells anys, s'acompanyava d'altres focus de rebel·lió en altres punts d'al-Àndalus, com ara el liderat per Ibn Ḥafṣūn des de Bobastre a partir de l'any 883 (Manzano, 2006: 317-359).

Mentre, segons notícia d'Ibn Ḥayyān (Bramon, 2000: 235-236), Sunyer d'Empúries es permetia d'atacar el port d'Almeria l'any 276H (889-890), Guifré devia atènyer, per aquells anys, el riu Llobregat

procedent d'Osona, incorporant punts als seus dominis com ara la fortificació de Cardona o la muntanya de Montserrat (Gibert, 2018a: 147-150). Amb l'accés de Guifré al comtat de Barcelona, potser vers l'any 890, el Llobregat es devia transgredir també llavors en el seu tram final, deixant el Penedès com a pas següent en l'expansió barcelonina (D'Abadal, 2011: 110-118). Naturalment, aquestes iniciatives tingueren resposta des de l'àmbit andalusí, tot i que sembla que va ser des de diferents orígens. Comprovem, així, com el comte Guifré trobà la mort l'any 897 a mans, segons explica Ibn Ḥayyān, de Lubb b. Muḥammad b. Qasī en un enfrontament que tingué lloc a Awra, probablement Terrassa, l'antiga Egara, una destacada fortificació situada llavors en els límits del comtat de Barcelona, tal com coincideixen a considerar les fonts andalusines i carolíngies (Bramon, 2000: 238-240; Martí, 1997: 57-58). L'any següent es registra un combat al lloc de Biḡuṣ, situat «en el camí de Barcelona», on moriren màrtirs els cunyats Ṭāhir b. Ḥazm i Yaḥyā b. ʿĀʾid, naturals de Tortosa i Saragossa (Bramon, 2000: 241-242). Sobre la identificació d'aquest lloc, no ens queden gaires dubtes de la seva relació amb el poble actual de Begues, situat sobre l'altiplà central del massís del Garraf, per on passava un dels principals camins que unien Barcelona amb el Penedès i Tarragona, el posterior Camí Ral documentat en època baixmedieval. Entrat el segle x es documenten nous atacs contra Terrassa i Barcelona, protagonitzats ara per Muḥammad al-Ṭawīl, competidor i successor dels Banū Qasī al capdavant dels territoris d'Osca, Barbastre, Montsó i, finalment, també Lleida. És possible que la mort l'any 911 del comte Guifré Borrell, potser seguint la sort del seu pare, s'hagués produït en el marc d'algun d'aquests atacs,

tot i que les fonts no ho certifiquen. El que sí que sabem del cert és que el propi Muḥammad al-Ṭawīl hi deixà la vida l'any 913 (Bramon, 2000: 249-261).

És aquest, pensem, un context propici i congruent amb les datacions i els materials que relacionem amb la construcció de la torre del Castellot, des d'on s'albira tot el relleu del proper massís del Garraf, en pugna en aquests anys a cavall dels segles ix i x. La iniciativa de la seva construcció podria atribuir-se al governador de Tortosa, en qui va recaure la defensa d'aquest sector litoral de la frontera extrema d'al-Àndalus després de la presa de Barcelona per part dels exèrcits de Carlemany. No obstant això, també hem comprovat que els governadors del sector d'Osca, Barbastre i Lleida, nominats de manera legítima o usurpadors *de facto*, assumiren també la defensa contra Barcelona, ciutat i territori que atacaren repetidament en aquells anys. Fos de qui fos la iniciativa específica d'aixecar la torre del Castellot, cal considerar la fortificació de la frontera andalusina al segle ix com un fet, ateses les revisions recents de diverses torres que avui ofereixen múltiples datacions absolutes i la reconsideració del paper que van desenvolupar en aquest context talaies com ara la del Castellot (Menchon, 2018; Martí i Viladrich, 2020).

3. La conquesta del Penedès i la construcció del castell comtal: l'aula i la primera muralla

Sembla clar, però, que aquestes represàlies andalusines tingueren un efecte molt relatiu, per tal com es documenten ja en aquells anys els primers castells a ponent del Llobregat i envoltant el massís del Garraf. De fet, l'any 910 trobem el comte Guifré Borrell, poc abans de la seva mort,

al castell de Cervelló, mentre que una confusa menció de l'any 928 podria fer referència al castell d'Eramprunyà (Baiges i Puig, 2019, docs. 108 i 168). Al nord del massís, el castell de Subirats apareix l'any 917 en mans de la que serà la família vescomtal barcelonina, ubicat llavors en els límits amb el Penedès —«in kastro Subiratos, in territorio Barchinonense quod situm est ultra fluvio Lubricato, prope territorio Penetense»⁶. És també relativament primerenca la primera referència al Castellvell de Rosanes de l'any 938, quan el vicari Sendred hi va adquirir part d'uns molins i que llavors ja devia trobar-se sota el seu domini, cridat a erigir-se en el solar principal del llinatge dels Castellvell (Baiges i Puig, 2019, doc. 218).

Aquest avenç sobre el Garraf i el seu entorn, que es devia produir en els primers anys del segle x, coincideix amb les primeres notícies, encara que indirectes, que tenim sobre el principal assentament fortificat comtal del Penedès, el *castrum* d'Olèrdola. Sabem, a partir de la dotació de la seva església de Sant Miquel de l'any 992, que el comte Sunyer havia fundat aquest castell sobre uns precedents anteriors i n'havia establert els límits, a la vegada que, juntament amb el bisbe Teodorric, havia iniciat la construcció d'aquella església de Sant Miquel, fets que, per tant, haurien tingut lloc amb anterioritat a l'any 937, quan documentem el bisbe Guilarà com a nou ocupant de la cadira episcopal (Molist i Bosch, 2012; Baiges i Puig, 2019, docs. 210 i 1150).

Aquestes notícies relatives a Olèrdola són, per altra banda, congruents amb el

que sabem sobre el castell de Castellví de la Marca, que és el que aquí més ens interessa. Tot i que certament confuses i amb evidents interpolacions o reelaboracions interessades, aquestes informacions situen com a primer titular de la fortificació el propi comte Sunyer, qui, potser vers 936-937, l'hauria permutat amb el seu col·laborador —*satellitem suum*— Calabuig i el seu germà el prevere Guadamir pel castell de la Guàrdia o de Bonifacio, en els contraforts occidentals de Montserrat (Baiges i Puig, 2019, doc. 207). Posteriorment, un document que els seus darrers editors situen entre els anys 960 i 965 recull la venda del castell, per cinc mil sous, per part dels esmentats germans a Sendred, ancestre dels Castellvell i a qui ja hem trobat com a senyor de l'altre Castellvell, el de Rosanes (Baiges i Puig, 2019, doc. 852). El document conté, això no obstant, elements que el fan suspecte i, en tot cas, és probable que, si hagués tingut lloc, el traspass s'hauria executat en una data més propera a mitjan segle, quan trobem —en un document, ara sí, original— el vicari Sendred l'any 951 venent al seu fill Unifred Amat una «vinea maiore, qui est in Castrum Vetulo, subtus ipso Bugho» al terme de Castellví de la Marca (Baiges i Puig, 2019, doc. 324)⁷. Sigui com sigui, el que sembla clar és que la incorporació al patrimoni comtal del castell es va produir en paral·lel a la d'Olèrdola, fets tots dos atribuïbles a l'acció del comte Sunyer i amb anterioritat a l'any 937, potser ja a la dècada de 920.

És a partir d'aquest moment, per tant, que el castell de Castellví pren un pa-

6. Els darrers editors del document el consideren suspecte de falsedat, amb arguments que no acabem de trobar definitius (Baiges i Puig, 2019, doc. ix).

7. Encara que els editors l'identifiquin amb el Castellvell de Rosanes, les referències en les afrontacions als camins que duen a Llorenç (Laurint) i Canyelles (Cannellas) no admeten gaires dubtes. Sobre la primera documentació relativa al castell i al llinatge dels Castellvell, vegeu Martí (2017).

per principal en la nova xarxa defensiva, ara com a fortificació avançada del comtat de Barcelona enfront d'al-Àndalus. És quan s'aixequen noves construccions al voltant de la torre que transformen el lloc en castell, amb diferents obres i àmbits que cal atribuir al segle x. Així, sobre un esperó de roca al sud-est de la torre, i protegit per aquesta, es va bastir damunt mateix de les cingleres un gran edifici de planta rectangular (6 m x 11 m) i d'obra de maçoneria enlluïda (figura 5). Molt perdut en la seva meitat meridional, l'edifici original mostra part del brançal d'una gran obertura o finestral a la part central del mur de llevant, mentre que la porta se situava, contraposada, al mur occidental, avui desapareguda en bona part. Només conservat en l'extrem septentrional, un paviment de morter es disposava sobre els reblliments aportats per anivellar la roca i cobrir les pasteres de morter emprades durant les obres, mentre que no sabem quin era el sistema de coberta original. Pel que fa al moment de fundació de l'edifici, una mostra de carbons recuperada a tocar dels fonaments del mur oriental (UE 6109) aporta una datació d'entre finals del segle ix i finals del x⁸, un espectre ampli que caldria delimitar vers els segments més antics tenint en compte, com ara veurem, altres datacions posteriors.

Potser concebut aquest edifici inicialment com a aula amb usos residencials i de representació, aviat foren perforades algunes tombes en el seu subsol, tant en l'extrem meridional, on pràcticament han desaparegut per l'erosió, com en el terç nord. Aquí, una de les sepultures fou

afectada per la construcció d'una de les tres pilastres fetes de carreus de pedra sorrenca al·lòctona que sustenten encara avui les voltes, conservades parcialment, de la capella castral dedicada a Sant Miquel en què es va convertir l'aula original. La datació de l'individu remogut (UE 6103) per la pilastra de llevant se centra igualment en el segle x, tot i que és una mica més recent que l'obtinguda en els fonaments de l'edifici primigeni⁹. Tenint presents la seqüència constructiva i estratigràfica i els resultats de les datacions, pensem que una opció ben plausible seria considerar la construcció inicial de l'edifici de l'aula a la primera meitat del segle x, mentre que la construcció de les voltes es podria situar ja a la segona meitat del mateix segle. Val a dir que dels fonaments de la mateixa pilastra prové un fragment de ceràmica de cuita reduïda i vidrada en verd amb petites taques fosques, amb decoració incisa de línies horitzontals i petits cercles, que bé podria pertànyer a una peça, probablement una ampolla, d'origen andalusí.

Sobre el flanc nord-oriental de la torre, entre aquesta i l'espadat, es constata l'existència d'alguns àmbits precaris delimitats per murs de pedra i fang, molt arrasats per les fases constructives posteriors. S'hi associen un possible forn mal conservat i un fogar, mentre que, entre els pocs materials recuperats, cal destacar la presència de fragments de sitra amb tractament espatulat. La datació d'una mostra de carbons procedents del fogar (UE 3069) mostra un espectre de probabilitats força centrat a la segona meitat del segle x, tot i que els re-

8. BETA-587791: 1120 +/- 30 BP (IntCal20). Calibrat a 2 sigmes (95,4%): 876 - 994 AD (92,8%); 833 - 846 AD (1,4%); 776 - 784 AD (1,3%). Calibrat a 1 sigma (68,2%): 892-934 (35,1); 940-977 (33,1%).

9. BETA-585186: 1100 +/- 30 BP (IntCal20). Calibrat a 2 sigmes (95,4%): 886-995 AD (92,0%); 1004-1016 AD (3,4%). Calibrat a 1 sigma (68,2%): 896-924 (27,8%); 950-992 (40,4%).

Figura 5. Vista des del sud de l'edifici original de l'aula i de la reforma posterior —coberta i pilastres— conservada en el terç nord (Arqueòlegs.cat).

sultats no permeten descartar completament unes altres opcions més antigues¹⁰. Tot aquest sector es va veure afectat per la construcció d'una muralla que es va adossar pel nord a la torre, tot configurant una planta curvilínia que es tanca sobre la cinglera. La datació relativa es desprèn de la seva posterioritat al fogar tot just esmentat, tot i que pensem que aquesta construcció es podria relacionar amb una pastera de

morter situada als peus de la cara nord (UE 4044), on un carbó contingut en les seves parets ha ofert una datació que, tot i ser una mica més antiga que la del fogar, té el seu espectre més important de probabilitats a les dècades posteriors a mitjan segle x¹¹ (figura 6).

La conversió progressiva del lloc en castell, amb l'addició dels diversos elements descrits, es dona en paral·lel a la con-

10. BETA-587792: 1080 +/- 30 BP (IntCal20). Calibrat a 2 sigmes (95,4%): 940 - 1023 AD (65,2%); 892 - 933 AD (30,2%). Calibrat a 1 sigma (68,2%): 898-920 (21,3%); 956-995 (36,9%); 1004-1016 (10%).

11. CNA-6587: 1110 +/- 30 BP (IntCal20). Calibrat a 2 sigmes (95,4%): 882-996 (94,2%); 1006-1015 (1,3%). Calibrat a 1 sigma (68,3%): 895-925 (29,6%); 948-988 (38,7%). La datació d'un fragment d'os procedent del reblliment d'una altra cubeta revestida de morter situada pocs metres a l'oest (UE 4088) ha proporcionat resultats idèntics.

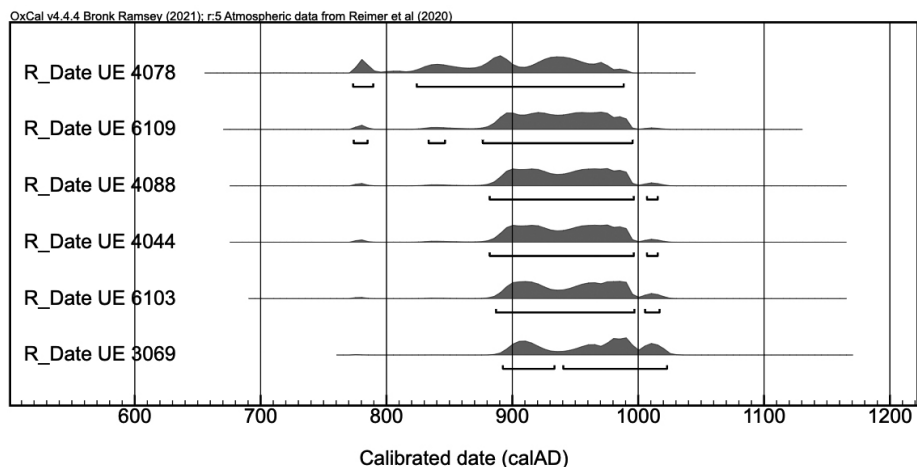

Figura 6. Diagrama amb els resultats de les diverses datacions radiocarbòniques citades en el text (segons el programa OxCal).

solidació de la xarxa castral, que té lloc justament en les dues dècades centrals del segle x. És en aquests anys que apareixen a la documentació castells com els de Gelida, Pontons, Masquefa, Sant Martí, Mediona, Lavit o Font-rubí (Baiges i Puig, 2019, docs. 264, 269, 275, 345, 369). Cal entendre que aquest procés va tenir lloc en el marc de pau relativa creat pels acords amb el califat dels anys 940-941, que van implicar la tramesa d'una ambaixada a Còrdova encapçalada, com a missatger del comte Sunyer (Šunyir b. Ġifrīd), per Sendred (Sandrīt), ancestre dels Castellvell, que fou ben tractat pel califa i amb qui va intercanviar regals (Bramon, 2000: 292-300; Sénac, 1995), fet que ens interessa remarcar.

Malgrat un panorama informatiu certament confús, hi ha algunes notícies —per exemple, al-Mas'ūdī, mort l'any 956— que situen a l'any 330H (941-942) la presa de Tarragona i d'altres fortificacions per part dels cristians, allunyant la frontera vers Tortosa, els habitants de la

qual, segons Ibn Hayyān, es queixaven l'any 941 al califa del pes dels tributs que havien de pagar i de la seva exposada situació davant d'un enemic fortament armat (Bramon, 2000: 297-298 i 305-307). No podem saber, amb les dades de què disposem, si aquesta eventual presa de Tarragona derivava dels acords amb el califa o si es va dur a terme tot vulnerant-los. Aquesta darrera opció podria ser versemblant si posem en relació aquests fets amb la fracassada expedició naval comandada per Muḥammad b. Rumāḥis que l'any 943 va ser dispersada per una tempesta i que va acabar atacant alguns punts del Llenguadoc i de la Provença, si bé els seus objectius inicials no acaben de precisar-se a la notícia que en dona al-'Uḍrī (Bramon, 2000: 308-309). En tot cas, la sobirania comtal sobre Tarragona devia ser aviat reconeguda per Còrdova, atès que, segons informacions proporcionades per Ibn Ḥaldūn i al-Maqqarī, que segueixen Ibn Hayyān, vers l'any 953 hauria tingut lloc l'arribada d'un emissari anònim enviat pel comte Miró,

fill de Sunyer (Muġīra b. Š.bīr), qui llavors era considerat rei (*malik*) de Barcelona i de Tarragona (Bramon, 2000: 310-313).

És significatiu que siguin justament d'aquests anys les primeres notícies que certifiquen la presència d'agents de l'òrbita comtal a l'extrem oriental del Camp de Tarragona. Així, trobem una donació establerta per un tal Domenico l'any 959 a la catedral de Barcelona d'un «locum castrum ad hedificandum», que tenia per aprisió sobre la riba del Gaïà, prop del lloc actual de Bràfim («in ipsa Marchia, super ripam fluminis Gaiano et villam que vocant Ortum de Habrahim») (Baiges i Puig, 2019, doc. 408). El lloc, de nom Frexano, encara no ha estat localitzat, si bé el text precisa que es trobaria vers l'actual Vila-rodonà, no gaire lluny de Vilardida, on excavacions recents han localitzat la presència d'individus enterrats segons el ritus islàmic i datats entre els segles VIII i X¹².

Potser a causa de la mort d'al-Nāšir i la seva successió, aquesta situació es va veure alterada a inicis de la dècada de 960, quan el nou califa al-Ḥakam va rebre notícies que hi havia problemes a Tortosa, que podria haver estat atacada l'any 964 per tropes barcelonines que haurien estat repel·lides (Bramon i Lluch, 1999). La reacció califal fou immediata, amb un atac contra Barcelona i el seu territori que va tenir com a conseqüència l'arribada, l'any 966, d'una nova ambaixada a Còrdova amb la qual els comtes germans Borrell i Miró, encara llavors considerats reis (*malikā*) de Barcelona i Tarragona —segons escriu Ibn Ḥaldūn (Bramon, 2000: 316-317)—, expressaven la seva submissió i demanaven la pau. Acceptat aquest sotmetiment i rebuts nombrosos regals, el califa va imposar una sèrie de condicions, la més important de les

quals, per a la qüestió que aquí tractem, fou el desmantellament de les fortificacions des d'on hom atacava les fronteres andalusines. Com ja va proposar A. Benet al seu dia (Benet, 1991: 386-388), cal situar en aquest context l'abandonament dels primers assentaments fortificats del sector oriental del Camp de Tarragona, entre els quals segurament hi havia aquell *castrum* que hom pretenia aixecar prop de Vila-rodonà l'any 959. Sense que aquí ens hi puguem estendre, és possible que aquest efímer control comtal de Tarragona tingués relació amb la pretesa restauració de la seu metropolitana en la figura de l'abat Cesari, intítulat arquebisbe en alguns documents a partir de l'any 956. Aquesta maniobra, que òbviament tenia al darrere els comtes barcelonins, degué sostenir-se tan poc temps com efectiu pogué ser el control sobre Tarragona, encara que Cesari no deixés de fer servir el títol fins a la seva mort, propera a l'any 981 (D'Abadal, 1970: 25-55; Martí, 1994).

Aquest retrocés comtal de mitjans de la dècada de 970 es devia mantenir com a mínim deu anys, reforçat per les ambaixades davant del califa dels anys 971 i 974 (Bramon, 2000: 317-324; Sénac, 1995). De la primera en tenim una informació millor, atès que es troba descrita a la part conservada del setè volum del *Muqtabis* d'Ibn Ḥayyān. Aquest cronista explica com arribaren a Còrdova els governadors de les ciutats de Tortosa i València en companyia del vicari Ēnnec Bonfill (Būn Fily b. Sindarīt), fill d'aquell Sendred que havia estat emissari comtal l'any 941. Trobem de nou, per tant, un membre del llinatge dels Castellvell, senyors de diversos castells de la frontera barcelonina, entre ells el de Castellví de la Marca, com a

12. Agraïm a Adrià Cubo, director de la intervenció, aquestes informacions.

home de confiança del comte Borrell (Burril b. Šunīr). Facilitada la comunicació per part d'interprets cristians de la ciutat i amb un ampli desplegament cerimonial, els legats comtals oferiren abundants regals i l'alliberament de diversos captius musulmans. Un cop conegudes les condicions de l'obediència i el que havien de transmetre al comte, varen rebre, al seu torn, regals en profusió, especialment Ènnec, i tornaren a la seva terra. La de l'any 974 fou, que en tinguem notícia, la darrera de les ambaixades barcelonines arribades a Còrdova en temps d'al-Ḥakam i abans de l'assumpció del poder per part d'al-Manšūr. Referida de nou per Ibn Ḥayyān, el paper d'ambaixador comtal l'exercí aquest cop el vescomte Guibert, que també fou tractat amb honors i li foren oferts regals abans de reprendre el camí de tornada.

Aquests acords van propiciar uns anys de certa tranquil·litat fronterera que, aparentment, els agents comtals aprofitaren per consolidar, o potser per incorporar de bell nou, algunes posicions prop del Gaià, tot i que els documents que ho refereixen presenten algunes ombres de sospita. Així, ja el mateix any 974 el bisbe Vives de Barcelona expedia un document amb exempcions per als habitants del castell del Montmell, els límits del qual s'apropaven novament al riu Gaià¹³. Hi ha unes altres referències coetànies que podrien ser també problemàtiques en referència a la transmissió documental, com ara les que al·ludeixen a un castell de Cabra l'any 979 o al castell de Queralt l'any 976 (Baiges i Puig, 2019, docs. 661 i 716). Tot i aquesta prudència, sembla

clar que el sector de l'alt Gaià hauria estat incorporat al domini comtal avançada la dècada de 970, quan el vicari Ansulf de Gurb hauria aconseguit el domini de tota una sèrie de castells de la zona —Montagut, Querol, Pinyana, Selmella— que posteriorment passarien a mans dels Cervelló a través del matrimoni d'Hug, fill d'Ansulf, amb Eliarda, hereva d'Ènnec Bonfill, dels Castellvell (Benet, 1977).

És en aquests anys, dècades de 970-980, que els termes castrals que apareixen a la documentació presenten habitualment afrontacions amb uns altres castells, senyal que la xarxa castral era ja una realitat prou afermada i dominada per una noblesa vicarial que, a la frontera del Penedès de la segona meitat del segle x, estava representada particularment pels Castellvell, els Gurb-Cervelló o els Santmartí (Martí i Gibert, 2019). Justament, és en relació amb certs membres dels Castellvell que trobem alguns dels millors exemples documentals que mostren aquest fenomen, com ara la venda realitzada l'any 963 del castell de Masquefa per part del comte Miró a Ènnec Bonfill o l'adquisició l'any 977 per part d'Unifred Amat, germà d'Ènnec i probablement llavors ja senyor del castell de Castellví de la Marca, del castell de Castellet de mans del comte Borrell (Baiges i Puig, 2019, docs. 462 i 682).

4. L'allunyament de la frontera i l'establiment dels usos feudals: la segona muralla i el pati del castell

A partir de la dècada de 980 s'obriria una nova fase amb els atacs amirites, resposta

13. «[...] qualiter concedimus vel firmamus pactum ad homines castrum Monte Macellum cohabitantibus [...]» (Baiges i Puig, 2019, doc. 624). Cal anotar que els darrers editors del document han mostrat reserves sobre la seva autenticitat.

potser en part a la inobservança dels pactes previs, encara que el gir pres per l'administració califal respecte de les relacions amb els principats cristians tingués raons molt menys conjunturals (Sénac, 2006). No obstant això, la conquesta del Penedès estava llavors ben consolidada, si fem cas de la profusió de documents jurídics conservats, l'emissió dels quals sembla fruit d'una ràpida recuperació de l'assalt que Barcelona va patir l'any 985. També llavors es reforçava la posició preeminent d'Olèrdola com a nucli del poder comtal al Penedès amb la dotació i la consagració de la seva església de Sant Miquel l'any 992 (Baiges i Puig, 2019, doc. 1150).

De fet, en els darrers anys del segle x, l'ofensiva cristiana sembla concentrar forces sobre l'altiplà de la Segarra i la vall del Llobregós, on conflueixen els límits dels comtats d'Osona, Cerdanya i Urgell. Les operacions militars d'al-Muẓaffar en aquest sector a inicis del segle xi i l'aparició en els textos del castell de Calaf l'any 1015 avalarien aquests moviments, que precedirien una nova fase de progressos comtals sobre la Depressió Central a partir de l'ensorrament del califat, com testimonien les primeres mencions de la ciutat de Guissona l'any 1024 o del castell de Cervera dos anys més tard, llocs que degueren ser conquerits probablement encara en temps del comte Ramon Borrell, mort l'any 1017 (Gibert, 2018a: 146-156; Feliu i Salrach, 1999, doc. 172; San-gés, 1980, doc. 2).

Els avenços en aquests anys al front penedesenc són més tímids i es concentren a la zona litoral situada entre les actuals comarques del Baix Penedès i el Tarragonès (figura 7), si bé aquí els conflictes i els litigis successius que enfrontaren la família vescomtal i el llinatge dels Santmartí amb el monestir de Sant Cugat a partir de l'any 1010 van generar arguments de part i documents sospitosos de reelaboració que no ajuden gens a discernir l'evolució dels esdeveniments. Així, si bé els diplomes carolingis atribuïts al monestir del Vallès, restituits recentment o manipulats d'antic (D'Abadal, 1926-1952: 183-200), pretenen una concessió de l'església de Santa Oliva i el seu alou retrotreta a temps de Lluís d'Ultramar, la família Santmartí defenia l'aprisió de la propera llacuna de Calders per part de Galí, ancestre del llinatge i que degué morir l'any 981 o poc abans. Malauradament, i tot i que el context històric podria haver sostingut una possibilitat o l'altra, només podem estar segurs de l'èxit de Sant Cugat en les seves previsions, sense cap certesa que els seus arguments fossin autèntics¹⁴.

En paral·lel, el monestir també pledejava amb membres de la família vescomtal barcelonina pel castell d'Albinyana. Adalbert, fill del vescomte Guitart —a qui hem trobat com a ambaixador davant del califa—, havia llegat a Sant Cugat aquesta fortificació abans de morir durant l'expedició de Còrdova de l'any 1010, una concessió que posteriorment el seu germà

14. Sobre Galí, vegeu Gibert (2016: 146-151). Cal anotar que les condicions sacramentals conservades del testament de Galí (Baiges i Puig, 2019, doc. 760), jurades al castell d'Eramprunyà, ometen les referències esperables als seus dominis del Penedès centrats al castell de Sant Martí Sarroca, sense que tampoc trobem cap al·lusió a Santa Oliva o a Calders. En referència a les pretensions de la seva nora Adelaida sobre la llacuna de Calders, vegeu Rius, 1945-1947, docs. 412, 449, 451, 452, 464. L'afer de Santa Oliva, ja en mans de Mir Geribert, gendre d'Adelaida, encara requereix nous juraments sobre la bondat dels preceptes reials l'any 1032 (Rius, 1945-1947, docs. 523 i 524), quan s'afirmava que en aquell temps Sant Cugat ja havia disposat de l'alou durant un mínim de seixanta anys, fet que ens portaria a la dècada de 970.

Geribert discutia tot denunciant l'alienació inadequada del patrimoni familiar (Rius, 1945-1947, docs. 431, 432, 437, 441). En qualsevol cas, de la documentació derivada del conflicte es desprèn que Adalbert hauria estat l'aprisador inicial d'Albinyana i que la incorporació de territoris hauria avançat llavors pel litoral amb l'establiment dels castells de Calders i Berà, atenyent el riu Gaià a l'alçada de Vespella i Montferri. Més dubtosa resulta, però, la venda l'any 1009 a Guillem de Santmartí d'un alou comtal que s'endinsava a ponent del Gaià «in comitatu Barchinonense vel in termine Terrachona», un text que ens fa sospitar tant de les seves precisions geogràfiques com dels testimonis de l'acte, que resulten insòlits (Baucells et al., 2006, doc. 131).

En referència al Castellot, considerem d'aquest temps —d'entre finals del segle x i inicis del segle xi— la construcció de la muralla de planta poligonal que envolta el cim, excepte en el sector que s'alça directament sobre els grans espadats. Es tracta d'una obra de maçoneria encofrada prou contundent —1,20 metres d'amplada—, tot i que es troba molt arrasada, en alguns llocs pràcticament desapareguda, pel desmuntatge que en va tenir lloc al segle xv. Del moment de la seva construcció se'n conserven diverses pasteres de morter allargades i disposades immediatament contra la seva cara interna, els nivells d'amortització de les quals han aportat alguns materials significatius, com una gran olla decorada amb línies incises i un gerret tetralobulat de pasta oxidada (figura 8: 1 i 2), juntament

Figura 7. Mapa de l'àrea estudiada amb els llocs i els castells citats en el text (J. Gibert).

amb la base d'una possible ampolla o *redoma* oxidada sense vidrar, un context material que escau a una cronologia situada pels volts de l'any mil.

Adossats per l'interior al flanc septentrional d'aquesta muralla, s'han conservat els fonaments de dos àmbits contigus, els quals varen cobrir les esmentades pasteres de morter, operació per a la qual fou necessari elevar la cota de circulació interior d'aquests espais, que, de fet, no s'ha conservat. Un dels àmbits s'obria mitjançant una porta, probablement adovellada¹⁵, a un ampli espai descobert que devia exercir funcions de pati d'armes del castell a partir de la construcció de l'esmentada muralla i fins a l'abandonament del castell ja entrat el segle XII. En aquest espai

s'anaren acumulant progressivament terres i deixalles, tot donant peu a una estratigrafia en la qual abunden les restes de fauna de consum, avui en curs d'anàlisi, i on, pel que fa a la ceràmica, predominen les produccions en cuita reduïda típiques de l'època comtal (figura 8: 3-6). S'hi identifiquen, principalment, formes globulars corresponents a olles o gerros amb vessador i sense nanses, així com algunes formes obertes, bàsicament cossis o gibrells de mides diverses, un repertori, en general, que és l'habitual durant els segles XI i XII a les comarques de Barcelona i també a la veïna fortificació d'Olèrdola (Roig, 2003 i 2012).

Al costat d'aquests materials genèrics, en alguns dels nivells del pati han aparegut

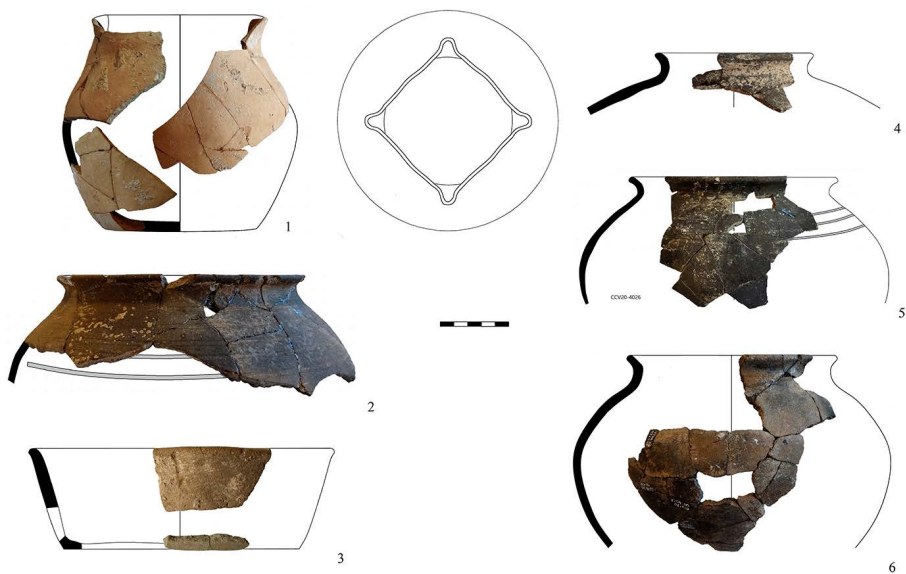

Figura 8. Materials de finals del segle x-segle XI (R. Martí).

15. Es van trobar diversos blocs i dovelles pertanyents a una porta en els rebliments associats a la construcció de la muralla del segle XV, formats pel resultat del desmuntatge d'estructures anteriors.

altres ceràmiques de pasta oxidada blanquinosa o ataronjada amb vidrat parcial, corresponents a fragments d'una o més ampolles o fioles decorades en verd i manganès sobre fons blanc, amb l'interior sense vidrar (figura 9: 1). Tot i que la mostra és certament limitada i els fragments es troben considerablement degradats, s'observa la representació de trenats esquemàtics entre traços verticals i de palmetes, motius d'inequívoca atribució al califat i l'entorn cordovès (Escudero, 1988-1990; Cano, 1996). De fet, hi ha objectes similars amb motius decoratius semblants que es troben, en nivells de la segona meitat del segle x, en excavacions realitzades a Còrdova (Barea, 2010; Camacho i Valera, 2023), ciutat en la qual alguns estudis recents situen una producció caracteritzada per la presència de goterons i esquitxos que precedeix l'aparició de les peces pròpiament califals decorades en verd i manganès (Salinas i Pradell, 2020). A l'àrea portuguesa, de fet, són les ampolles amb una decoració semblant les que constitueixen les peces més antigues que presenten aquesta

tècnica decorativa, d'un moment àdhuc precalifal, mentre que, a llocs com ara Màlaga, hom destaca la senzillesa decorativa d'aquestes ampolles —vidrat exterior amb traços o regalims en verd o morat— davant de les més complexes ornamentacions d'escudelles i safes (Gómez et al., 2018: 22-24; Puertas, 1985). Per altra banda, en aquests mateixos nivells hi apareixen també alguns fragments de safa o *ataïfor*, de base anular i vidrat melat interior, que podria atribuir-se al temps del califat o ja al de les taifes, d'acord amb la cronologia de formació d'aquests estrats, que també es pot assignar a un petit fragment informe oxidat amb un goteró verd, potser restes d'una decoració en corda seca parcial (figura 9: 2, 3) (Alòs i Solanes, 2010: 77-78; Sénac et al., 2020: 60 i 72-75).

La presència de materials ceràmics d'àmbit andalusí en fortificacions o en altres tipus d'assentaments, també esglésies, no és gaire habitual, encara que es pugui reconèixer puntualment sobretot en jaciments propers a la frontera i especialment ja pel que fa a cronologies del

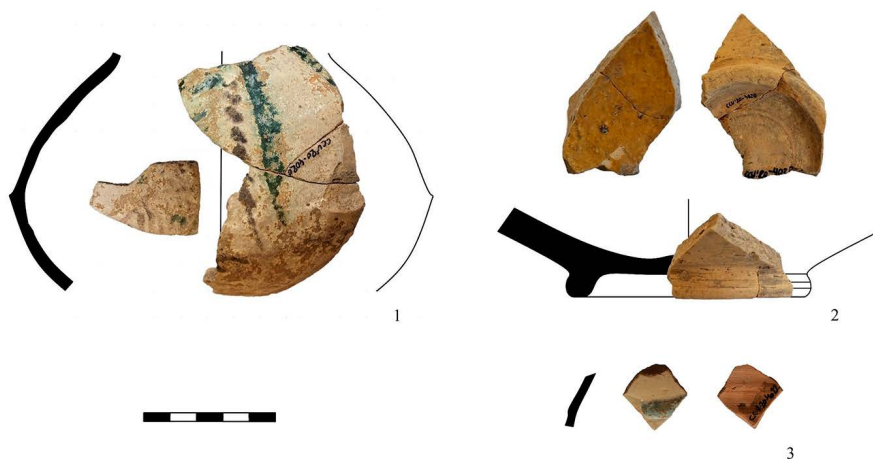

Figura 9. Materials ceràmics forans identificats als nivells del pati del castell (R. Martí).

segle xi avançat o de la primera meitat del xii (Folch i Gibert, 2010: 159-162). No obstant això, les troballes de peces amb decoració en verd i manganès de cronologia califal resulten encara més insòlites, malgrat que estigui per fer una recollida sistemàtica de les informacions. Fora de l'àmbit urbà de Barcelona podem fer esment dels fragments d'una ampolla vidrada només a l'exterior i amb decoració de traços verticals, recuperats en una sitja de l'església de Sant Menna (Sentmenat del Vallès), juntament amb una moneda atribuïda al comte Ramon Borrell (992-1017), o les restes d'un *ataïfor* decorat amb palmetes i d'altres motius aparegut en un dels nivells de preparació previs a la construcció de l'església romànica de Santa Perpètua de Mogoda a mitjans del segle xi (Roig et al., 1995: 68 i 148; Coll i Roig, 2010-2012)¹⁶.

Materials insòlits, per tant, en els dominis comtals, la seva presència al castell de Castellví de la Marca resulta certament extraordinària i podria relacionar-se amb alguna de les ambaixades que el comte de Barcelona va enviar a Còrdova i que hem comentat més amunt. Així, potser alguna peça podria haver arribat com a resultat de l'ambaixada que l'any 941 va conduir Sendred, ancestre dels Castellvell, o potser de la que va dirigir el seu fill Ènnec Bonfill tres dècades més tard, quan el califa va oferir a la comitiva regals, robes i atzembles adequades per al seu retorn. La presència d'homes de Castellví de la Marca en aquestes comitives tindria una justificació fàcil, atès que, com hem vist, els Castellvell tenien propietats llavors a la zona, si no és que ja posseïen el castell.

Tota aquesta intensa activitat constructiva desenvolupada entre la segona

meitat del segle x i els primers anys del segle xi situa el Castellvell de la Marca com una de les principals fortificacions comtals de la frontera, que, com hem vist, a finals del període començava a allunyar-se vers el Camp de Tarragona. És en aquest context que advertim la introducció dels usos feudals en la seva administració, com bé reflecteix la documentació d'aquell moment. Així, l'any 1022 els Castellvell adquiriren del comte de Barcelona l'administració de justícia i altres drets feudals de la jurisdicció de Castellví, que llavors ja s'estenia fins al riu Francolí (Udina, 1947, doc. 8). Quatre anys després, a l'*aula* o capella hom restituïa un document, presumptament perdut, que justificava l'adquisició del castell per part dels germans Guadamir i Calabuig (Feliu i Salrach, 1999, doc. 175) i que ja hem tingut ocasió de comentar. En aquest acte, un tal Guillem Lotó encapçala els testimonis i en devia ser el castlà aleshores, atès que Llop-Sanç Guillem, molt probablement el seu fill, ho seria quan administrava justícia l'any 1064 (Feliu i Salrach, 1999, doc. 644). Net i fill d'aquests, a Pere Llop-Sanç s'encomanà la fortificació de Castellví l'any 1092, llavors de mans dels nous feudataris de Banyeres del Penedès, amb la concessió de tres cavalleries de terra i el compromís de proveir dos guerrers o *milites* més (Baiges et al., 2010, doc. 241). Malgrat tot, l'any 1101 ja el substituïen Guillem Miró i dos vicaris més en la dotació de l'església parroquial de Sant Sadurní, situada al peu de la muntanya (Ordeig, 1993-2001, doc. 279).

Com els textos indiquen, una mateixa família n'exercí la castlania durant bona part del segle xi, tot comptant amb la col·laboració, si més no, de dos combatents més. Tots plegats conformaven una guar-

16. Agraïm a l'arqueòleg Jordi Roig les informacions sobre aquests materials.

nició que devia ocupar els diversos àmbits que llavors existien al castell. També és cert, però, que els serveis i les residències familiars dels cavallers al capdavant es desvincularen de la fortificació, amb la concessió de terres al pla i l'exigència de disposició per unir-se a les tropes del seu senyor. Nominalment, veritables dinasties de castlans i cavallers perduraren a Castellví de la Marca durant segles, tot i que la fortificació esdevindrà inútil a curt termini, com a conseqüència de l'ocupació definitiva de Tarragona i l'allunyament de la frontera. A partir d'aquí se n'inicià la decadència i la ruïna, una situació que es confirma l'any 1152, quan els serveis d'obra del castell de Castellví s'assignen a la nova batllia del sector de Tarragona (Baiges et al., 2010, doc. 950). Més enllà, només es constata l'abandonament del lloc durant tres segles, fins que l'indret esdevé una posició estratègica durant la guerra civil catalana (Gibert et al., 2025).

5. Conclusions

Si en els darrers anys del segle ix el comte de Barcelona iniciava l'expansió a ponent del riu Llobregat amb uns primers caps de pont sobre el massís del Garraf, un segle més tard el domini comtal s'havia estès fins al riu Gaià, en un camí irregular amb diverses fases d'acceleració, d'estancament i àdhuc amb algun retrocés a causa dels equilibris de forces. Un segle, o encara una mica més, per recórrer la cinquantena aproximada de quilòmetres que, en línia recta, separen els dos rius, una distància que, tot i que pugui semblar més aviat curta, duplica els progres-

sos verificats durant el mateix període en els fronts d'Osona o d'Urgell¹⁷. Vers l'any mil, doncs, els límits occidentals del comtat de Barcelona es trobaven a les portes del Camp de Tarragona, si bé la definitiva conquesta d'aquesta ciutat encara trigaria a arribar, endarrerida per una concentració de forces comtals sobre la Depressió Central, pels propis conflictes interns de la societat feudal barcelonina i per la nova situació creada en el període de les taifes a partir de les aliances i els acords generats entre els poders limítrofs.

Aquest front, que havia avançat lentament vers Tarragona tot aixecant fortificacions i demarcant el territori amb circumscripcions castrals, estava en mans d'una diversitat de llinatges aristocràtics que havien aconseguit els seus castells a través de la pròpia conquesta o una vegada els comtes s'havien després del seu domini inicial sobre ells. Hi trobem, així, els Gurb-Cervelló al curs alt del Gaià, els Castellvell a Castellví de la Marca i Castellet o els Santmartí i membres de la família vescomtal en el que avui és la comarca del Baix Penedès. Entre ells, les institucions eclesiàstiques provaven de crear les seves pròpies parcel·les de poder, tal com ho feia la mitra barcelonina al Montmell o el monestir de Sant Cugat a l'àrea més propera al litoral.

Cal insistir, de tota manera, en el fet que fou durant el primer terç del segle x quan els avenços van ser més espectaculars, en coincidència amb les darreres dècades de la *fitna* i els primers anys del govern de 'Abd al-Rahman III. La consolidació de l'estat califal va posar fi a aquesta tendència, tot forçant pactes de submissió per part dels comtes i fixant els avenços barce-

17. Uns vint-i-cinc quilòmetres separen Manresa de Calaf, pràcticament els mateixos que trobem entre Solsona i el riu Llobregós (Gibert, 2018a: 155-156).

lonins aproximadament a la longitud del Castellot de Castellví, que durant pràcticament un segle va esdevenir un enclavament extrem a la frontera —«Castrum Vetulum extremum in ipsa Marchia», l'anomenen alguns documents—, atribució que ha perdurat en el topònim.

Ben present encara avui en el paisatge penedesenc, la torre talaia primigènia va representar un paper fonamental a banda i banda de la frontera abans d'esdevenir l'element central d'una de les fortificacions principals de la marca barcelonina.

Posteriorment, el segle xi va ser el moment de l'ampliació del conjunt castral i de la seva plena inserció en el joc de jerarquies feudals típiques del moment, poc abans d'iniciar un declivi que en duria a l'abandonament pràcticament total a partir del segle xii. Un cop allunyada la frontera i en un context històric canviant, la dinàmica de selecció d'unes fortificacions sobre unes altres i els canvis en les preferències d'assentament de les elits feudals no afavoriren, ben al contrari, la seva antiga preeminència.

Referències bibliogràfiques

- ABADAL, R. d' (1926-52). *Catalunya Carolíngia, II. Els diplomes carolingis a Catalunya, 2 vols.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1970). *Dels visigots als catalans. Volum II. La formació de la Catalunya independent.* Barcelona: Edicions 62.
- (2011). *Els primers comtes catalans.* Barcelona: La Magrana.
- ALÓS, C.; SOLANES, E. (coord.) (2010). *Catàleg de la col·lecció de materials andalusins del Museu de la Noguera.* Balaguer: Museu de la Noguera.
- BAIGES, I. J.; PUIG, P. (eds.) (2019). *Catalunya Carolíngia. Volum VII. El comtat de Barcelona.* Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BAIGES, I.; FELIU, G.; SALRACH, J. M. (dirs.) (2010). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona, de Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV.* Barcelona: Fundació Noguera.
- BAREA, V. (2010). «Un sector de arrabal oriental en la Córdoba califal: Propuesta de tipología cerámica». *Antiquitas*, 22, 59-182.
- BAUCELLS, J.; FÀBREGA, À.; RIU, M.; HERNANDO, J.; BATLLE, C. (2006). *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona: Segle XI.* 5 vols. Barcelona: Fundació Noguera.
- BENET, A. (1977). «Ansulf de Gurb cap de la família Gurb-Queralt». *Ausa*, 85, 133-145.
- (1991). «Castells i línies de reconquesta». *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 23, 365-391.
- BRAMON, D. (2000). *De quan érem o no musulmans: Textos del 713 al 1010.* Vic: Eumo Editorial; Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BRAMON, D.; LLUCH, R. (1999). «Un atac català contra Tortosa l'estiu del 964». *Recerca*, 3, 199-202.
- CAMACHO, C.; VALERA, R. (2023). «Algunos apuntes sobre ajuar cerámico califal: Las cerámicas de Madinat Qurṭuba (Córdoba) y Madinat al-Zahrā». *Antiquitas*, 35, 109-133.
- CANO, C. (1996). *La cerámica verde-manganeso de Madinat al-Zahra.* Granada: Fundación El Legado Andalusi.

- CASTILLO, F.; MARTÍNEZ, R. (1993). «Producciones cerámicas en Bayyana». A: MALPICA, A. (ed.). *I Encuentro de Arqueología y Patrimonio: La cerámica altomedieval en el sur de al-Andalus*. Granada: Universidad de Granada. Servicio de Publicaciones, 67-116.
- COLL, J.-M.; ROIG, J. (2010-2012). «La intervenció arqueològica a Santa Maria l'Antiga o Santi-ga (Santa Perpètua de Mogoda, Vallès occ.): De l'església preromànica a l'església renaixentis-ta i barroca». *Arqueologia Medieval*, 6-7, 42-57.
- ESCUADERO, J. (1988-1990). «La cerámica decorada en “verde y manganeso” de Madinat al-Zah-ra». *Cuadernos de Madinat al-Zahra*, 2, 127-161.
- FELIU, G.; SALRACH, J. M. (dir.) (1999). *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*. Barcelona: Fundació Noguera.
- FOLCH, C.; GIBERT, J. (2010). «Estudi històric i arqueològic de l'església vella de Sant Vicenç de Conill (Pujalt, Anoia)». *Urtx*, 24, 149-173.
- GIBERT, J. (2016). *A l'ombra de Barchinona: Antecedents i gènesi de la societat feudal a l'entorn del delta del Llobregat (segles VI-XI)*. El Prat de Llobregat: Ajuntament del Prat de Llobregat.
- (2018a). *L'expressió material del poder durant la conquesta comtal: Esglésies, castells i torres a la Catalunya Central (segles X-XI)*. Ajuntament de la Pobla de Claramunt. Col·lecció Claromonte.
- (2018b). «Quelques notes sur la frontière de la Catalogne Centrale au IXe siècle». A: GASC, S.; SÉNAC, Ph.; VENCO, C.; LALIENA, C. *Les frontières pyrénéennes au Moyen Âge (VIe-XVe s.)*. Saragossa: Prensas de la Universidad de Zaragoza, 169-187.
- GIBERT, J.; MARTÍ, R.; FOLCH, C. (2025). «El Castellvell de la Marca al segle XV, una fortificació inèdita de la guerra civil catalana». A: BOUZAS, M.; PALAHÍ, L. (eds.). *Violència i conflicte en època tardoantiga i medieval: Una perspectiva arqueològica*. Girona: Universitat de Girona, 288-309.
- GIBERT, J.; MARTÍ, R. (en premsa). «De nuevo sobre las relaciones entre el califato cordobés y el condado de Barcelona: A propósito de la excavación del castillo de Castellví de la Marca». A: LALIENA, C.; GASC, S. *Renouveler al-Andalus: Les frontières de Philippe Sénac*. Tolosa: Presses du Midi.
- GÓMEZ, S.; BUGALHAO, J.; CATARINO, H.; CAVACO, S.; COELHO, C.; COVANEIRO, J.; FERNANDES, I. C.; GOMES, A. S.; GONÇALVES, M. J.; INÁCIO, I.; LIBERATO, M.; SANTOS, C. dos (2018). «El verde y morado en el extremo occidental de al-Andalus (siglos X al XII)». A: KARAKAYA, D.; LITTLE, T. G. (ed.). *XIth Congress AIECM3 on Medieval and Modern Period Mediterranean Ceramics*, volum 2. Antalya: Association Internationale pour l'Étude des Céramiques Médiévales et Modernes en Méditerranée. Koç University, 21-30.
- MANZANO, E. (2006). *Conquistadores, emires y califas. Los omeyas y la formación de al-Andalus*. Barcelona: Crítica.
- MARTÍ, R. (1994). «Delà, Cesari i Ató, primers arquebisbes dels comtes-prínceps de Barcelona (951-953/981)». *Analecta Sacra Tarraconensia*, 67, 369-386.
- (1997). *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*. Barcelona: Fundació Noguera.
- (2017). «Els Castellvell durant el segle X, artífexs i veguers de la Marca de Barcelona». *Anuario de Estudios Medievales*, 47(2), 679-705.
- MARTÍ, R.; FOLCH, C.; GIBERT, J.; GONZALO, X. (2024a). «El Castellot de Castellví de la Marca (Barcelona), entre l'antiguitat i els feus». A: BOUZAS, M.; PALAHÍ, L. (eds.). *De la tardoanti-guitat a l'alta edat mitjana: Una visió arqueològica*. Girona: Càtedra Roses d'Arqueologia i Patrimoni Arqueològic, 151-167.
- (2024b). «Castellví de la Marca, una fortificació recurrent en los confines de Tarragona y Barcelona». *Arqueología y Territorio Medieval*, 31, 297-322.
- MARTÍ, R.; GIBERT, J. (2019). «Els vicaris del comte de Barcelona, gresol de nobleses». A: BLASCO, A.; VERGÉS, O. *Estudis sobre els orígens de la noblesa medieval al nord-est peninsular (ss. X-XII)*. Montellà: Anem Editors, 143-177.
- MARTÍ, R.; VILADRICH, M. (2020). «The round towers of the andalusi-catalan borders (8th-10th centuries)». *Journal of Islamic Archaeology*, 7(2), 68-170.

- MENCHON, J. (2018). «Dos torres y un relato histórico en revisión: Santa Perpètua de Gaià (Tarragona) y Vallferosa (Lleida)». *Treballs d'Arqueologia*, 22, 107-134.
<<https://doi.org/10.5565/rev/tda.81>>
- MILLÀS, J. M. (1987). *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya carolíngia*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- MOLIST, N.; BOSCH, J. M. (2012). «El cementiri medieval de Sant Miquel d'Olèrdola (Olèrdola, Alt Penedès)». A: MOLIST, N.; RIPOLL, G. *Arqueologia funerària al nord-est peninsular (segles VI-XII)*. Barcelona: Museu d'Arqueologia de Catalunya, 469-494.
- NEGRE, J. (2020). *En els confins d'al-Andalus: Territori i poblament durant la formació d'una societat islàmica a les Terres de l'Ebre i el Maestrat*. Benicarló: Onada.
- NEGRE, J.; FALOMIR, F.; PÉREZ-POLO, M.; AGUILELLA, G. (2020). «El proyecto arqueológico del Tossal de la Vila (Castelló) y su integración en el debate sobre los recintos fortificados de época emiral en el Sarq al-Andalus». A: RETUERCE, M. (coord.). *Actas VI Congreso de Arqueología Medieval (España-Portugal)*. Ciudad Real: AEAM, 229-235.
- NEGRE, J.; SUÑÉ, J. (2019). «Territorio, fiscalidad y actividad militar en la formación de un espacio fronterizo: La consolidación de Tortosa como límite extremo del al-Andalus omeya». *Anuario de Estudios Medievales*, 49(2), 705-740.
- ORDEIG, R. (1993-2001). *Les dotalles de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*. Vic: Estudis Històrics.
- PUERTAS, R. (1985). «Cerámica islámica en verde y morado de la Alcazaba de Málaga». *Cuadernos de la Alhambra*, 21, 31-65.
- RIUS, J. (1945-1947). *Cartulario de «Sant Cugat» del Vallès*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- ROIG, J. (2003). «Primeres dades sobre la ceràmica medieval d'Olèrdola (Alt Penedès)». *Del Penedès*, 7, 51-64.
- (2012). «La cerámica del período carolingio y primera época condal en la Cataluña Vieja: Las producciones reducidas, oxidantes y espatuladas (siglos IX, X y XI). Propuesta de tipología». A: GELICHI, S. (ed.). *Atti del IX Congresso Internazionale sulla Ceramica Medievale nel Mediterraneo*. Florència: All'Insegna del Giglio, 199-202.
- ROIG, J.; COLL, J.-M.; MOLINA, J.-A. (1995). *L'església vella de Sant Menna. Sentmenat: Del segle V al XX. 1500 anys d'evolució històrica*. Sentmenat del Vallès: Ajuntament de Sentmenat.
- SALINAS, E.; PRADELL, T. (2020). «Revisando las primeras producciones vidriadas islámicas cordobesas a la luz de la arqueometría». *Arqueología y Territorio Medieval*, 27, 37-61.
- SANGÉS, D. (1980). «Recull de documents del segle XI referents a Guissona i la seva plana». *Urgellia*, 3, 195-305.
- SÉNAC, Ph. (1995). «Note sur les relations diplomatiques entre les comtes de Barcelone et le califat de Cordoue au Xe siècle». A: SÉNAC, Ph. (éd.). *Histoire et Archéologie des Terres Catalanes au Moyen Âge*. Perpinyà: Presses Universitaires de Perpignan, 87-101.
- (2006). *Al-Mansûr: Le fléau de l'an mil*. Bellac: Librairie Académique Perrin.
- SÉNAC, Ph.; GASC, S.; GIBERT, J.; SAVARESE, L. (2020). *Un habitat rural d'al-Andalus (Xe-XIe siècles): Les fouilles de Las Sillas (Marcén, Huesca)*. Madrid: Casa de Velázquez.
- UDINA, F. (1947). *El «Llibre Blanch» de Santas Creus*. Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.

